

1

Kozača // Al Vrezec

Kot duh iz neznanega se kozače v nekaterih zimah pojavljajo v mestnih središčih, parkih in kulturni krajini. Ljudje kar ne morejo verjeti, da se ta orjaška gozdna ptica v glasnem spremstvu kopice razburjenih vran, srak, šoj in drugega ptičjega življa takole na videz brezskrbno spreletava po parkovnem drevesnem nasadu. Atrakcija brez primere! Toda od kod se ta velika sova sploh vzame v teh zimskih mesecih? Ko se hladna zgodnja pomlad prevesi v toplejšo drugo polovico, kozače skrivnostno izginejo ravno tako, kot so prišle. Fran Erjavec (1871), ki je vrsto tudi krstil s slovenskim imenom kozača, saj naj bi meketala kakor koza, si je to uganko razlagal povsem preprosto: »Kozača je pravzaprav severna ptica in pride k nam le včasih v večjem številu.« In kako si te invazivne pojave kozače razlagamo danes, ko je naše znanje o tej čudaški ptici precej bogatejše?

Kozača (*Strix uralensis*) je res severnjaška ptica, ki poseljuje predvsem gozdna prostranstva severne Evrope in Sibirije. Iz teh krajev, natančneje z Urala, jo je leta 1771 Peter Simon Pallas tudi opisal za znanost. Kljub temu pa sove naših krajev in južnih gorstev, denimo Dinaridov, nimajo nobene povezave s severnimi sovrstnicami. Še več, gre povsem za drugo podvrsto, ki je drugačna, zelo velika in temnejša. Neredki so celo črno oziroma temno rjavo obarvani osebki, ki so velika posebnost naših kozač in jih pri drugih kozačah po Evraziji ne bomo srečali. Konec 18. stoletja so črne kozače slovitega naravoslovca Baltazarja Hacqueta, ki je deloval v Idriji, tako presunile, da jim je dal kar ime *Strix nigra* (po naše črna sova). Torej so v nekaterih zimah številne obiskovalke mest pravzaprav ptice naših logov in ne prišleki iz severnih prostranstev. Težava je v tem, da se zdi povsem nerazumljivo, kako je mogoče tako veliko in opazno sovo v naših gozdovih zgrešiti v pozno pomladnem in poletnem času, če pa je pozimi lahko tako številna. Še celo konec 20. stoletja sta oba ornitološka atlasa postregla z dokaj skupimi gnezditvenimi podatki o kozači, saj so bile v gozdovih videne kozače, še posebej pa redka najdena gnezda, prej plod srečnih naključij kot pa ornitoloških popisov. Še dodatno je ornitološke glave zmedel Janko Ponebšek, ko je leta 1917 zapisal: »O malokateri ptici imamo toliko dokaznega gradiva kakor o kozači.« Podrobnejši pregled Ponebškovih navedb pa razkrije, da to dokazno gradivo zadeva večinoma kozače, najdene v zimskem oziroma negnezditvenem obdobju. Zanka se torej sklene brez jasnega odgovora, od kod se pozimi vzamejo te številne sove!

Vzrok za te dvome, vprašanja in napačne sklepe v resnici tiči v naravi kozače same. Kot tipičnega lovca na male sesalce, miši in voluharice, zimske razmere in debela snežna odeja lačne kozače priženejo do naselij, parkov ipd., kjer je hrana dostopnejša. Sove so tu manj boječe, njihova dnevna aktivnost pa še dodatno prispeva, da jih ljudje lažje opazijo. Povsem drugačna pa je kozača takrat, ko gnezdi. V prostranih gozdovih je na velikih kozačinih teritorijih dovolj prostora, da se ta velika sova v svoji previdnosti učinkovito izmika človeškemu pogledom. Pri naši najpogostejši sovi in bližnji kozačini sorodnici lesni sovi (*Strix aluco*) smo vajeni, da samci spomladi glasno prepevajo, kar je nezgrešljiv spomladanski nočni utrip gozda. Isto bi pričakovali tudi pri kozači. Napaka! Kozača je popolno nasprotje manjše sorodnice. Na velikih območjih se kozačji samci spomladi le poredko oglašajo z zamolklimi in manj

prodornimi klici. In čeprav je nabor oglašanj zelo velik, so ta zelo tiha in redka ter se hitro zlijejo z nočno tišino gozda. Švedski ornitolog Thomas Holmberg je leta 1974 situacijo, v kateri se znajde raziskovalec na terenu, zelo dobro opisal z naslednjimi besedami: »Pogosto lahko na gozdnem teritoriju prežidimo ure in ure, ne da bi sploh kaj slišali, čeprav se zdijo vremenske razmere odlične.«

Sove so v splošnem izjemno teritorialne živali in na svojem območju ne prenesejo vsiljivcev, zlasti samcev, ki bi utegnili izražati svojo teritorialnost oziroma željo po osvojitvi že zasedenega območja. Dvoboji med samci se kažejo večinoma glasovno. Še več, teritorialni samec se raztogoti že, če zgolj sliši drugega samca, na primer, če njegov glas predvajamo po kasetofonu. To smo pred nekaj leti preizkusili tudi pri naših kozačah. In priznam, debelo smo gledali ob dobljenem rezultatu! Ne le, da smo našli celo kopico novih gnezdišč in spoznali, da je kozača precej bolj razširjena, kot smo sprva mislili, ugotovili smo tudi, da je kozača pri nas celo zelo pogosta in da poseljuje prostrane gorske gozdove v zelo velikem številu. Šele zdaj lahko razumemo, od kod so se vzele skrivnostne zimske obiskovalke parkov in mest. Pravzaprav so pri nas vedno živele v prostranih gozdovih, ki nas v Sloveniji izdatno obkrožajo, le opazili jih nismo. V hudih zimah jih stiska prižene do naselij v večjem številu, svoje pa verjetno doda še dobra rodnost v prejšnjem letu. Mlade in neizkušene ptice so najpogostejše med mestnimi prišleki. In če je bila sezona prejšnje leto dobra, je teh mladih ptic več, zato se v nižinah pojavijo v navideznih invazijah, kot sta jih opisovala Erjavac in Ponebšek.

Kako pa je sploh možna dobra gnezditvena sezona? V zgodnji pomladi si par kozač izbere primerno gnezdišče, veliko duplo, staro gnezdo kake ujede, celo gnezdilnico. Gnezdo ima na skrbi večja samica, ga varuje in ureja, medtem pa jo samec pita z ulovljenimi mišmi in voluharicami, ki jih nalovi na zasedenem teritoriju. Če je teh veliko, bo samček lov uspešnejši, samica pa se bo temu primerno poredila. Ravno masa samice je ključna varovalka, ki določa število jajc in velikost legla. Več je hrane, težja je samica in več jajc bo lahko legla. Če je dovolj hrane že v zgodnjem gnezditvenem obdobju, ko samica zalega jajca, bo dovolj hrane tudi kasneje, ko bo treba nahraniti lačne mladiče. Tudi kasneje je lov glavna dolžnost samca, velika samica pa medtem srčno brani svojo družino pred plenilci. Ne ustraši se ne lisice ne divje mačke, in tudi vsiljivi človek bo deležen podobno silovitega napada ob gnezdu. Kozača je namreč

najbolj agresivna evropska sova, ki se v obrambi svojega zaroda ne ustraši nikogar, včasih celo za ceno lastnega življenja. Kot pri vseh sovah mladiči poskačejo iz gnezda še preden poletijo. Nato posedajo po vejah, vendar so v nasprotju z drugimi sovami, denimo lesno sovo, zelo tihi. Na kratko se oglasijo le takrat, ko jih pokličeta samec ali samica s hrano. Neleteči mladiči pri prvih pohodih po zunanjem svetu pristanejo tudi na tleh. Na gozdnih sprehodih lahko tako naletimo na svojega mladiča. Pri kozači bomo ob takem srečanju pogosto deležni glasnega opozorila, celo napada, enega od staršev. Sicer so mladiči kozače izjemno podobni mladičem lesne sove. Kozača ima precej večje in vitkejšje mladiče z izrazitejšim rumenkastim kljunom in temnejšim puhom. Zanesljivejša razlika je vzorec temnejših in svetlejših prog na hrbtu. Te so pri kozačem mladiču debelejšje in redkejšje, pri lesni sovi pa tanjše in številnejše (pomagaj si še s slikami).

Za zaključek pa še terenski napotek vsem, ki bi se radi s kozačo srečali v živo v gozdu, torej tam, kjer je ta velika sova zares doma. Zaman jo boste iskali, da bi si jo ogledali, saj je preveč previdna, da bi jo kar tako uzrli. Prepričan sem, da bo sova uzrla vas prej kot vi njo, kar pomeni, da so vaše možnosti že na začetku slabše. Srečanje na štiri oči raje prepustite naključju, ki vas bo gotovo doletelo, če pogosto zahajate v gozd. Posvetite se raje »slušnemu soočenju« s to gozdno vilo, ki je za pravega opazovalca ptic precej bolj vznemirljivo. Svetujemo, da si med marcem in junijem v večernem ali zgodnjem jutranjem času sredi kakega večjega gorskega gozdnega kompleksa, zlasti v južnih delih Slovenije, najdete večjo jaso. Izberite jasno noč brez vetra! V tišini prisluhnite spokojni nočni tišini gozda. Pri tem odmislite vse, kar vas tare v vsakdanjiku, in si vzemite čas. Ugotovili boste, da je gluha gozdna noč precej glasna. Tam bo zalajal srnjak ali zabevskal lisjak, šelestenje listja pod koraki gozdnih živali bo vzbujalo rahel strah pred neznancom, prijetno cvrčanje kobilic v pozni pomladi, zvok rahlega prhutanja pomeni, da vas je preletel netopir, če boste napeli ušesa, boste morda zaslišali monotoni »u-u-u-u-u« kocočnega čuka, že konec maja se nočnemu zboru z astmatičnih kihanjem pridružijo prvi polhi, gromki zvok visokoletečega letala je danes že običajna zvočna stvarnost, ... in potem boste nekeje od daleč zaslišali zamolčki »hu huu-u-huu«, ki bo poplašal vaše čakanje. Samec kozače na nočnem obhodu označuje svoj teritorij! ●

1: Gozdna vila opazuje z varnega kritja
foto: Davorin Tome

2: Kozača in njeno glasno spremstvo, sive vrane in srake, od dnevnem zimskem pohajkovanju.
foto: Davorin Tome

3: Medtem ko je samec na lovu, samica kozače skrbi za gnezdo in zarod.
foto: Pertti Saurola

4: Mladiča kozače prepoznamo po izrazitem rumenem kljunu, temnejšem puhu in širšim temnejšim progam na hrbtu, ki jih vidimo ob strani.
foto: Davorin Tome

5: Mladiči lesne sove imajo manj izrazit blede obarvan kljun, svetlejši puh, proge na hrbtu in trebuhu pa so tanjše in gosteje posejane.
foto: Marko Rakovič